

MARX A IDEA HUMANIZMU

ANDREJ SIRÁCKY, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

SIRÁCKY, A.: Marx and the Idea o. Humanism.
Filozofia 38, 1983, №. 3, p. 286

In the paper the author deals, first of all, with Marx's idea of humanism, in which, conceived as the aim of communism, the life work of Marx reaches its height. In connection with problems of Man, „estrangement“ and „searching“ for a place of Man in Nature and society the idea of humanism represents the *aim* and *consequence* of Marx's conception of construction of the classless society, the communism.

Basing on the authentic texts of Marx, complicated problems of the rise and forming of Man are analyzed. According to Marx the „human nature“ exists in general, it is, however, „modified“ in each historical epoch. Throughout the history Man forms himself by means of work, practical activity: So in fact Man creates himself.

In capitalism Man is reduced to a supplement of Machine. The liberation of Man leads through the abolishment of private property. It is only in socialism that the personality of Man can be developed fully and the idea of humanism can be realized.

Výročie Marxovej smrti je príležitosťou pripomenúť si jeho geniálne dielo v celom svojom obsahu a rozsahu. Literatúra o K. Marxovi i vydania jeho spisov sa rozrástli do obrovských rozmerov. Vznikli práce, v ktorých sa objektívne hodnotili jeho myšlienky a odkaz pre dnešok. Ale objavili sa aj diela, ktoré skresľovali podstatu Marxovho učenia a vnášali zmätok do jeho nesmrteľného odkazu.

Aby sme pochopili Marxovo geniálne dielo, musíme vychádzať z *autentických spisov*. A to od prvých spisov, od *Ekonomicko-filozofických rukopisov*, *Svätej rodiny*, *Nemeckej ideológie* a *Téz o Feuerbachovi až po Kapitál*. Len tak vystihneme všetko podstatné v učení tohto génia ľudstva.

Známe je, že Marx sa pri rôznych príležitostiach vyjadroval stručne, aforisticky, ba dokonca aj obrazne. Preto treba sledovať jeho myšlienky a názory v celej tvorbe a dotknúť sa aj „otvorených“ problémov (mladý a starý Marx, otázka odcudzenia, problém autentického výkladu základne a nadstavby, úloha ekonomického faktora v dejinách a i.). Nemžno zanedbať ani Marxovu prácu ako teoretika, vedca, publicistu, novinára a najmä revolucionára v dejinách robotníckeho hnutia (*Manifest komunistickej strany*, *Triedne boje vo Francúzsku*, *Kritika Góthajského programu* a i.).

Vo svojej štúdií sa zameriame predovšetkým na *Marxovu ideu humanizmu*, ktorá — ako cieľ komunizmu — završuje jeho životné dielo. No nie je možné robiť túto analýzu bez toho, aby sme sa dotkli Marxovej koncepcie človeka a problému odcudzenia. Preto sa budú niektoré problémy a aspekty „preplétať“, opakovať a dopĺňať.

V súvislosti s problémami komunizmu a humanizmu je nevyhnut-

né obšírnejšie sa zaoberať otázkami človeka, javom odcudzenia a všetkými formami historickej a spoločenskej diskriminácie človeka. Idea humanizmu vystupuje ako *cieľ i dôsledok* Marxovej koncepcie vybudovania beztriednej komunistickej spoločnosti.

Základom našich úvah bude často interpretovaná a nezriedka dezinterpretovaná *otázka Marxovej definície človeka*. Dezinterpretuje sa najmä základný problém — človek a jeho miesto v prírode; v dejinách a spoločnosti. Ide tu o „prirodzenosť“ človeka, o určenie jeho podstaty ako „súhrnu spoločenských vzťahov“. Dejú sa pritom pokusy o zredukovanie zložitej problematiky človeka, jeho podstaty a formovania v dejinách na jeho „biologickú prirodzenosť“, na jeho „čistú“ prirodzenú existenciu. Vyskytuje sa aj *druhý extrém*. Prejavuje sa v úsilí nevidieť pri „spoločenskej podstate“ človeka aj diferencie, rôzne historické stupne, triedne, sociálne, etnické a individuálne rozdiely.

Podľa Marxa existuje „ľudská prirodzenosť vo všeobecnosti“ a „modifikuje sa v každej historickej epoche“. (1, s. 644) Človek si v dejinách zachováva svoju „spoločenskú prirodzenosť“, ale táto sa tiež dejinami „modifikuje“. Príslušníci rôznych triedno-spoločenských skupín majú rôznu „spoločenskú prirodzenosť“ (otrokár, otrok, feudál, nevoľník, kapitalista, robotník).

Ľudská „prirodzenosť“ sa doteraz v dejinách nikdy v plnosti nerozvinula, pretože vlastnosti človeka ako ľudského tvora sa prejavovali len u privilegovaných vrstiev a „obyčajný človek“ bol „stále bez ľudskej dôstojnosti“. (2, s. 273)

Prirodzenosť človeka ako „celostnosť“ jeho spoločenského bytia sa *postupne* prejavuje v tom, že človek zmenšuje svoju závislosť od prírody, oslobodzuje sa od spoločensky ponížujúcich podmienok svojho bytia, existencie, života. Keď Marx hľadá rozličné stupne „modifikácie“ človeka, *opúšťa — ale dialekticky — abstraktnú rovinu a pozoruje ho v jeho praxi, výrobnej a spoločenskej činnosti*, v jeho úsilí pretvárať prírodu. Ľudia sa relatívne oslobodzovali z jej závislostí a najmä vymaňovali sa z pút, ktorými boli spútaní v spoločenskom vývoji, v dejinách. V tejto súvislosti treba vyzdvihnúť Marxovu myšlienku, že *človek sa formuje v dejinách prostredníctvom práce, v praktickej činnosti: človek vlastne tvorí sám seba*. (3, s. 102)

Marx na rozdiel od Hegla (i Feuerbacha) chápe človeka ako „činnorodú bytosť“, ktorá sa realizuje — dodať by sme mohli i „sebarealizuje“ — v nekonečnom historickom procese. U Hegla je človek definitívne ukončená bytosť. Charakterizuje ju vedomie ako „fakt“ absolútnej existencie a poznania. To je podľa neho „absolútne sebautváranie“ človeka, pričom človek sa odcudzuje sám sebe („odcudzenie ako večná kategória“). (3, s. 128)

Marx odmieta odcudzenie ako „večnú“ kategóriu, uznáva aj určitú „univerzálnosť“ človeka ako spoločenského tvora. Tvrdí však, že uni-

verzálnosť sa „modifikuje“ podľa stupňa spoločenského vývoja. Neza-
staví sa pri prázdnej abstrakcii: v dôsledku vykorisťovania sa človek
odcudzuje práci a stáva sa „vecou“. Človek je v takto odcudzenej
práci v [kapitalizme] len *čiasťkový robotník*. V podstate sa dostáva na
úroveň stroja alebo tovaru. „Fetišizácia tovaru“ mení spoločenské vzťa-
hy na vzťahy „medzi vecami“ (tovarom). To je „fetišizácia tovaru“.
Práca v kapitalizme — píše Marx — redukuje človeka na „doplnok
stroja“; človek v tomto systéme sa stáva „čiasťočným človekom“, kým
v socializme a komunizme sa má stať „totálne rozvinutým jedincom“.
V kapitalizme žije človek ako „čiasťkový človek“, ako tvor „zreduko-
vaný na vec“. Človek je tvor aktívny, celistvý a realizuje sa v prak-
tickej činnosti — v tvorbe hodnôt. V kapitalizme hodnota jeho práce
zostáva „skrytá v tovare“. (1, s. 520).

Vo svojom diele *Sociálny svet človeka* som písal, že človek v so-
cialistickej spoločnosti sa prejavuje ako *celistvá, integrálna osobnosť*.
Z hľadiska ekonomickej, spoločenskej determinácie je (v socializme)
dosť priestoru pre „aktivitu človeka a človek sa cez dlhé historické
etapy a sociálne konflikty formuje ako *nová, socialistická osobnosť* —
v duchu humanistických ideí Marxových a Leninových“. (4, s. 48—59,
178)

V úvahách o človeku, o jeho odcudzení ide v skutočnosti o *dejinnú
realizáciu humanistickej idey Marxovej*, ktorá sa len postupne — cez
rozličné tradície a utópie — dostávala na *reálnu spoločenskú pôdu*.
Pri jej počiatkoch stáli najmä Platónove idey o komunizme a huma-
nizme. Boli, pravda, podobne ako ostatné, dobovo a triedne obmedzené.
V tejto línii pokračovali neskôr aj renesanční myslitelia, vedci a umelci
(Petrarca, Dante, Leonardo da Vinci, Erasmus Rotterdamský a i.).
Z týchto ideí vychádzal osvietenický humanizmus 18. stor. Aj mnohí
významní vedci a filozofi „poháňali“ dejiny dopredu (Descartes, Spi-
noza, Locke, Hume, neskôr Kant, Fichte, Hegel a i.). Všetky tieto idey,
sny a úsilia vyvrcholili heslami slobody, rovnosti a bratstva vo fran-
cúzskej revolúcii. Už predtým T. Morus, Campanella a najmä utopickí
socialisti (Saint-Simon, Fourier, Owen a i.) hľadali „pozemský“ ideál
človeka. Tieto, ako aj ostatné predstavy o lepšom svete boli len sny
a ilúzie, pretože títo myslitelia nepoznali hybné sily vývoja — zákony
sveta — a nemohli ani oni postaviť konkrétne ciele oslobodenia člo-
veka — humanizmu. Až do vzniku uvedomelého robotníckeho hnutia,
do vstupu proletariátu a jeho ideológie do histórie to boli predstavy
a projekty abstraktného, triedne a historicky obmedzeného humanizmu,
ktoré neprekračovali hranice „etickej absolutizácie človeka“.

Humanistické idey, ktoré pretkávali ilúzie a legendy, pôsobili do-
bovo obmedzene, no v určitom zmysle „objektívne nevyhnutne“. Stali
sa základom realizácie humanistickej idey u Marxa a Engelsa. Usku-
točnili ich postupne zaktivizované masy a revolučný pohyb robotníckej
triedy po Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii. Vyskytovali sa

síce aj „historické“ a spoločenské brzdy, ktoré sa stále rúcali pod tlakom pokrokových hnutí, ideí a filozofických systémov. V civilizačnom a „kultúrotvornom“ prúde sa najmä zásluhou politicky organizovaného proletariátu v rôznych cykloch a etapách odohrávali ťažké zápasy o „ľudskú dôstojnosť“ v Marxovom zmysle. Bolo potrebné odstrániť súkromné vlastníctvo ako ekonomický základ „odcudzenia“, aby sa človeku „neodcudzovali“ výsledky jeho práce. Musel sa prekonať nereálny, utopický humanizmus s fatálnou „mystickou“ (nábožen-skou) nadstavbou.

Takto sa nám v idei humanizmu — v náväznosti na komunizmus — sústreďujú základné problémy človeka a dejín — problémy ekonomické, spoločenské, kultúrne, ideové, morálne a iné. Marx chápal človeka vždy v jeho historicko-spoločenskej dimenzii. Podstatu človeka videl v súhrne spoločenských vzťahov a nie v nejakom „abstraktnom jedincovi“. (5, s. 208)

Človek sa v boji s prírodou, cez spoločenské väzby a konflikty formuje od svojich zvieracích začiatkov ako svojrázna spoločenská bytosť. Na druhej strane Marx uvažuje aj o „biologickej existencii“ človeka (uspokojovanie jeho materiálnych potrieb, potrava, nápoje, bývanie, odievanie). Ale tieto základné potreby nie sú typicky ľudskými potrebami: tou je špecificky ľudská činnosť, jeho predmetná, prírodu i seba pretvárajúca aktivita — práca, spoločenská prax. V historickom vývoji „animálne sa stáva ľudským a ľudské animálnym“; človek sa odcudzuje práci, spoločnosti i sebe samému, svojej „ľudskej prirodzenosti“. Marx chápe prácu ako tvorivú činnosť, ktorá je základom spoločenského vývoja — je základnou životnou potrebou človeka. Práca by mala byť — píše Marx — aj v kapitalizme „nahradením čiastkového robotníka všestranným robotníkom, ktorý by vo svojej práci, vo svojom spôsobe života striedal rozličné spoločenské funkcie“. (1, s. 519)

V týchto súvislostiach Marx hovorí aj o dehumanizácii človeka v kapitalistickej spoločnosti. V jej podmienkach výdobytky vedy a techniky (automatizácia, industrializácia, elektronizácia, robotizácia a pod.) neslúžia človeku, ale jeho zotročeniu a strate „ľudskej dôstojnosti“ (nezamestnanosť). Podobne aj nové objavy vo fyzike (napr. molekulárna biológia, biotechnológia), v chémii, biológii a v iných prírodných vedách neslúžia človeku, ale sa môžu meniť v ničivé sily a v katastrofu pre celé ľudstvo. V tomto zmysle sa v kapitalizme prejavuje nehumánna, absolútne „cudzia“ moc nad človekom a jeho budúcnosťou.

Marxovi sa okrem nesprávne — naturalisticky vysvetľovanej tézy o „ľudskej prirodzenosti“ pripisuje aj akýsi „antropologický personalizmus“: Marx prekonal „úzky“ psychologizmus a zdôrazňuje, že človek (každé individuum) je spoločenská bytosť, ktorá v sebe spája vlastnosti individuálne a spoločenské („druhovú“). Človek a spoločnosť tvoria jednotu a *konkrétne* individuum je vždy začlenené do ekonomických

a spoločenských vzťahov. Do tejto zložitej štruktúry možno zahrnúť aj nadstavbové javy, gnozeologické, ideologické, etické a estetické otázky.

Vo všetkých týchto súvislostiach a z hľadiska základnej Marxovej koncepcie (príroda, človek, spoločnosť, myslenie) treba interpretovať aj Marxovu myšlienku o premenlivej ľudskej „prirodzenosti“ v dejinách. Marx celú zložitú spoločenskú, ekonomickú, myšlienkovú a etickú problematiku presunul do spletitej väzby spoločenských vzťahov, do postupnej humanizácie človeka. Podľa Marxa problém „dobra a zla“ — problém etický a humanistický — nespočíva v „rozpitvovaní“ psychiky a najmä nie jej „iracionálnych“ prvkov a vrstiev. Analýza problémov človeka sa však musí presunúť z logickej a etickej oblasti do zložitej sféry spoločenskej a politickej praxe. (6, s. 174)

Pri určovaní spoločenskej podstaty človeka Marx prekonal názor, ktorý neskôr hlásal napríklad Heidegger, že „odcudzenie“ a „sociálne ponížovanie“ je štrukturálna zložka ľudskej existencie. Podľa existencialistov človek sa „stratí vo svete, ktorý má nad ním neobmedzenú moc.“ (7, s. 156)

Marx v neskorších dielach neprikladal pojmu „odcudzenie“ — samému osebe — nijakú väčšiu váhu. Viac sa venoval *problémom spoločenským a ekonomickým. V ich riešení videl východisko z historicky vzniknutých foriem „odcudzenia“*. V odcudzení videl historickú a nie biologickú danosť. Videli sme, že Marx na rozdiel od existencialistov a idealistov rozličných odtienkov tvrdí, že príčiny odcudzenia spočívajú v súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov, že (odcudzenie) má príčiny ekonomicko-spoločenské a že v dôsledku rozličných foriem spoločenského útlaku sa človek odcudzuje sám sebe. Podľa Marxa prvobytný človek nebol odcudzený, lebo nebol vykorisťovaný. Preto možno nájsť istú „analógiu“ — pravda, len v historicky prípustnej miere — medzi „prvotným“ komunizmom a medzi komunizmom, v ktorom sa v plnosti rozvinie podstata humanizmu. (8, s. 40—50) V iných Marxových spisoch (3, s. 71—81) sa stretneme s názorom, že zrušenie súkromného vlastníctva bude znamenať zrušenie všetkých foriem odcudzenia a vykorisťovania človeka človekom. Túto myšlienku Marx vo svojich dielach a vo svojej revolučnej praxi vyjadril ako *podstatu idey humanizmu*. „Oslobodením práce“, návratom zo spoločenskej diskriminácie — najmä zrušením sociálneho útlaku a náboženstva — sa človek podľa Marxa vráti k sebe samému. Oslobodí sa z pút „historickej viazanosti“ a uskutoční ideu humanizmu v komunistickej spoločnosti, oslobodenej od všetkých foriem vykorisťovania“. (1, s. 95—105, 190) Podobne písal Marx aj v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch*, kde tvrdí, že človeka v kapitalizme obmedzuje nielen jeho pracovná činnosť, ale aj „rozvíjanie jeho znakov a vlastností ako univerzálneho človeka“. (9, s. 64—97)

Ukázali sme, že vykorisťovanie človeka, jeho „odcudzenie“ od

práce, od produktov jeho práce je základom spoločenskej diskriminácie človeka — jeho dehumanizácie. V dôsledku vykorisťovania, ktoré nadobúda v kapitalizme obľudné a rafinované formy, sa človek „stráca sám seba“, svojej „prirodzenosti“. Najmä v náboženstve a mystike, ako v historicky „prevrátených“ formách skutočnosti, v odcudzení produktov práce, vo „fetišizácii tovaru“, v odcudzení „prirodzenosti“ človeka spočívajú všetky formy odcudzenia a dehumanizácie.

Problém človeka, jeho „odcudzenia“ a humanizácie nemôžeme pochopiť bez hlbšieho poznania človeka, a to nielen jeho „prirodzenej“ (druhovej) bytosti, ale hlavne ako tvora, ktorý sa v dejinách uskutocňuje v práci, praxi, v ktorej zmenšuje svoju závislosť od prírody a v ktorej sa formuje ako spoločenská, tvorivá bytosť. Z Marxových myšlienok a téz, z celého jeho diela vyplýva, že podstata človeka spočíva v spoločenských vzťahoch. Neexistuje nijaká absolútne nezmeniteľná ľudská prirodzenosť, okrem tej, ktorá je ekonomicko-spoločensky podmienená a ktorá sa formuje aj jeho pričinením, prácou, práxou, myslením, tvorbou. „Prirodzenosť“ človeka existuje v tom zmysle, že je dejinne determinovaná. A záver úvah o Marxovej koncepcii človeka a o jeho ideí humanizmu nemôže byť iný ako ten, ktorý som vyslovil v štúdií *Človek, osobnosť, kultúra a morálka* r. 1979. (6, s. 179)

„V spoločnosti, ktorá dosiahne vrchol *organizovanosti* a primeranej *inštitucionalizácie* života, človek, osobnosť sa dostane na výšku poslania svojej ľudskosti. Hlbiny, ktoré sa v jeho vnútri odkrývajú, budú „výšinami“ skutočných morálnych a humánnych kvalít, v ktorých sa osobnosť rozvinie *do dejinne (a možnosťami našej planéty) dostupných hraníc*. V skutočných osobnostiach komunistickej spoločnosti sa uskutočnia sny veľkých géniov všetkých čias a túžby nespočetných mäs ľudstva. Masy budú mať — a už aj majú — pred sebou jasný cieľ a zrealizujú ho na tejto Zemi. Nijaká apokalypsa a nijaký „koniec“ sveta nezastaví pochodujúce masy na ich ceste ku komunizmu a skutočnému humanizmu.“

Dodať by som mohol, že proces humanizácie ako *projekt* sa začal Marxovým a Engelsovým *Manifestom komunistickej strany* r. 1848. Začiatok jeho *realizácie* viaže sa k r. 1917 a k menu geniálneho mysliteľa a revolucionára — V. I. Lenina.

LITERATÚRA

1. MARX, K.: Kapitál I. Bratislava 1979.
2. MARX, K.: Kapitál III—2. Bratislava 1958.
3. MARX, K. — ENGELS, F.: Malé ekonomické spisy. Bratislava 1966.
4. SIRÁCKY, A.: Sociálny svet človeka. Bratislava 1974.
5. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy. 1, Bratislava 1977.
6. SIRÁCKY, A.: Doba a myslenie. Bratislava 1979.
7. JASPERS, K.: Vernunft und Existenz. Tübingen 1972.
8. MARX, K.: Odcizení a emancipace. Praha 1967.
9. MARX, K.: Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844. Praha 1961.

МАРКС И ИДЕЯ ГУМАНИЗМА

Андрей Сирацки

В своей статье автор рассматривает главным образом Марксову идею гуманизма, в которой как в цели коммунизма кульминирует труд всей его жизни. В связи с проблематикой человека, „отчуждения“ и „поисков“ места человека в природе и обществе идея гуманизма выступает как цель и следствие Марксовой концепции построения бесклассового общества — коммунизма.

На основе аутентичных текстов Маркса в статье анализируются сложные проблемы возникновения и формирования человека. Согласно Марксу, существует „естественная природа человека“ вообще, однако в каждую историческую эпоху эта природа „модифицируется“. Человек формируется в истории посредством труда, в практической деятельности: человек, собственно говоря, творит самого себя.

При капитализме человек сводится к придатку машины. Путь к освобождению человека ведет через упразднение частной собственности. Только при социализме может в полной мере развиться личность человека и может быть осуществлена идея гуманизма.

MARX UND DIE IDEE DES HUMANISMUS

Andrej Širácký

Der Vf. beschäftigt sich im Aufsatz hauptsächlich mit Marxens Idee des Humanismus, die das Ziel des Kommunismus darstellend, den Höhepunkt des Lebenswerks von Marx bildet. Im Zusammenhang mit der Problematik des Menschen, der „Entfremdung“ und des „Suchens“ nach einem Platz des Menschen in Natur und Gesellschaft, weist die Idee des Humanismus einen besonderen Stellenwert auf, als *Ziel* und *Konsequenz* der Marxschen Konzeption des Aufbaus einer klassenlosen Gesellschaft — des Kommunismus.

Im Aufsatz werden, anhand authentischer Marxscher Texte, komplizierte Probleme der Entstehung und Formung des Menschen analysiert. Laut Marx existiert die „menschliche Natur“ in der Allgemeinheit, diese aber wird in jeder Geschichtsepoche „modifiziert“. Der Mensch formt sich in der Geschichte, mittels Arbeit, in praktischer Tätigkeit: der Mensch gestaltet eigentlich sich selbst.

Im Kapitalismus wird der Mensch zur Ergänzung der Maschine reduziert. Den Weg zur Befreiung des Menschen ebnet die Abschaffung der Privateigentums. Nur im Sozialismus kann sich die Persönlichkeit des Menschen voll entfalten und die Idee des Humanismus verwirklichen.